

УДК 821.161.2.09

Фольклорні інтенції вибраної лірики Івана Франка

Жанна ЯНКОВСЬКА

Національний університет «Острозька академія»

м. Острог, вул. Семінарська, 2

Анотація. Іван Якович Франко – один із тих постатей-світочів, значення яких для української культури непроминуше. Його діяльність в різних галузях духовної національної спадщини настільки значима й багатогранна, що й досі не досягнута й не вивчена в повній мірі.

У цій статті йдеться про ті художні засоби, які визначають тяжіння, зокрема, поезій І. Франка до усної народної словесності, яку він добре знав, досліджував і не міг не використовувати її елементи у своїх власних творах.

Ключові слова: Творчість І. Франка, лірика, фольклоризм, художні засоби.

Про заслуги Івана Франка перед нашою культурою багато написано, сказано і, напевне, ще більше потрібно сказати і дослідити, настільки різногалузевий, глибокий й багатогранний його творчий спадок. Тільки на перелік його праць може піти обсяг цілого, а то й не одного дослідження, як і на перелік праць відомих вчених-франкознавців, окремі з яких майже весь свій інтелектуальний потенціал присвятили вивченню творчості та наукових студій цього письменника, поета, літературного критика, перекладача, громадського діяча. Цими дослідженнями і періоду виходу творів І. Франка, й сучасних ми послуговуємося у своїх, зокрема, статтях, аби якнайглибше пізнати цього насправді титана думки як «цілу людину». Себе до таких не відношу, бо ще дуже мало зробила на поприщі досягнення глибини Франкової творчості, хоч його працями послуговувалася неодноразово, звіряючи з ними свої думки та припущення. Проте, маючи нагоду, хотіла би також долучитися до «чарів» його поезії, бодай краєм ока заглянувши крізь їх призму в творчу лабораторію саме як поета, який вийшов із народу й не міг розгубити оті «цвіти» народного слова, пісні, які тими чи іншими формами відлунюються в його ліриці.

Найближчою проблематикою, розробкою якої я займаюся найщільніше останні сім років, для мене є фольклоризм літератури як явище, що відображає співдію народної та авторської творчості на різних рівнях – від найглибших взаємозв'язків, які простежуються у світоглядній площині літературних творів і

характеризуються засвоєнням давніх міфологем, архетипних образів та концептів, – до, власне, їх мовностилістичної канви, що також включає у себе чимало складників. Щоправда, більше уваги я приділяла студіюванню прози та дещо ліро-епічного жанрового різновиду й мало виходила поза межі вже рідного для мене романтизму (хоч уже кілька таких теоретичних екскурсів було). Але тема нинішньої конференції спонукала мене з цього погляду подивитися й на поезію І. Франка. Таким чином, у цій розвідці маю на *меті* з'ясувати фольклорні інтенції, уснословесні засоби, якими послуговувався І. Франко у своїй *ліриці* на рівні змісту і форми.

Перечитавши основні поетичні збірки письменника та змалювавши їх олівцевими примітками (бо свої), вирішила скористатися вибраними поезіями, оскільки прийшла до думки, що, по-перше, просто не можна фізично охопити аналізом всю його лірику, по-друге, не обрала якийсь один цикл чи збірку поезій, бо вони дуже нерівнозначні в дотичності до фольклору (окремі засоби, «живучи» в одному циклі віршів, зовсім опущені в іншому), по-третє, не всі Франкові поезії потенційно надаються до такого аналізу, позаяк окремі з них є витворами суто авторськими й дуже мало, а іноді майже зовсім не виявляють таких зв'язків (це насамперед деякі зразки громадянської лірики), по-четверте, своїм завданням вбачаю не використання якнайбільшої кількості прикладів, а головне – фіксацію тих або інших мовностилістичних засобів, які пізніше можна буде практично використати для аналізу конкретного циклу (збірки поезій чи окремого твору) як підготовлену форму. Ще хочу завважити, що у цій розвідці переважає звернення до «форми», тобто – акцент зроблено на лінгвостилістичних виявах зв'язків із народною творчістю, бо вони у віршах поета превалюють. З метою вибору текстів було використано перший том видання творів письменника у двох томах 1981 року.

Проблема різнорівневих контактів фольклору та літератури як двох систем, форм словесної творчості цікавила українських дослідників та вчених інших слов'янських країн, починаючи уже з перших десятиріч XIX століття. Така взаємодія простежується від початку виникнення літератури, є

безперервним процесом, позначена взаємовпливами, проте первинна векторність таких впливів визначається у напрямку від народної до авторської творчості. І. Франко у статті «Южнорусская література» слушно писав про «паралельність і близькість цих двох течій», наголошуючи при цьому, що «писемність» завжди мала більш чи менш чітко виражене забарвлення «народного елемента»¹. Ці ж слова можна сказати і про творчість самого І. Франка, зокрема, про його поетичний доробок, фольклорні інтенції у якому простежуються дуже чітко.

Бажаючи донести своє поетичне слово народу він часто звертався до його творчості, мотивів, форм, засобів. У трактаті «Із секретів поетичної творчості» про письменницьку працю дослідник написав: «Очевидно, кожний, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення...»². Докладно осмислення такої взаємодії фольклору й літератури у працях Каменяра розглянув дослідник-франкознавець С. Пилипчук у монографії «Фольклористична концептосфера Івана Франка», наголошуючи на тому, що «хронологічну першість І. Франко цілком логічно віддавав впливові фольклору на літературу, однак неодноразово відзначав вагому роль і зворотного процесу, адже творчість окремого поета чи письменника може бути настільки знаковою, що “...наслідки її входять вглиб життя цілого народу...”»³.

Насамперед, не можна говорити про лірику І. Франка, не зазначивши про його повагу та у багатьох випадках спорідненість його творів із народною піснею. У поезії «Пісня і праця» (збірка «З вершин і низин», цикл «Поет») І. Франко висловлює синівську вдячність матері, яка привила йому любов до пісні – він зберіг її на все життя:

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відродо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно,

¹ Франко І. Южнорусская література. Твори : у 50 т. Т. 41. К. : Наукова думка, 1981. С. 101.

² Франко І. Із секретів поетичної творчості. Твори : у 50 т. Т. 31. К. : Наукова думка, 1981. С. 45.

³ Пилипчук С. Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 104.

К тобі любов у життя я приніс.

Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною

В мамині пісні заслухувавсь я:

Пісні ті стали красою єдиною

Бідного мого, тяжкого життя⁴.

Про семантичні аспекти цього вірша дуже цікаво та емоційно написав Андрій Скоць у статті «Франкова “Пісня і праця” (“Анатомія” одного вірша)». Особливо дослідник наголошує на джерелі поетичного таланту письменника: «Із вітцівської хати, вітцівської оселі, батьківського дому, світлиці, рідного порога “як єдинеє віно” – любов до пісні ліричний герой проніс у далеку мандрівку життя. Отже, джерельні витoki поезії-пісні могутні, бо крeвні, скріплені родинною спадковістю. Вони вічні, надчасові»⁵.

У цьому плані не завадить згадати, що І. Франко захоплювався етнографією та фольклором рідної йому Дрогобиччини та пізніше, коли від 1880 року почав бувати у гірському краї, – Гуцульщиною. Тут зупинявся у багатьох селах (Нижній Березов, Буркут, Гринява, Жаб’є, Криворівня, Косів, Берегомет, Кути, Яворів, Довгопілля та ін.), де він записував спогади селян про їх життя та звичаї, а також – пісні; залучав до запису фольклорних творів своїх знайомих. Як відомо, пізніше О. Дей сконцентрував пісні, записані І. Франком і в 1965 році видав їх у видавництві «Каменярь» під назвою «Народні пісні в записах Івана Франка» (книга перевидана у 1981 році⁶. У вступній статті «Іван Франко і народна пісня» упорядник зазначив, що народні пісні «виховували у І. Франка естетичні смаки, вводили його в світ людських дум, переживань та ідеалів, підказували теми і образи, несли йому різнобарвну палітру поетики»⁷. І це підтверджено Франковою творчістю (не лише поетичною) неодноразово, адже відомим фактом, наприклад, є, що саме народна пісня надихнула його написати такий шедевр, як драму «Украдене щастя», в основі сюжету якої, як

⁴ Франко І. Твори в двох томах. Том перший. Поезія. К. : Дніпро, 1981. С. 65.

⁵ Скоць А. Франкова «Пісня і праця» («Анатомія» одного вірша). *Українське літературознавство*. 2008. Випуск 70. С. 154.

⁶ Дей О. Народні пісні в записах Івана Франка. К. : Музична Україна, 1981. 316 с.

⁷ Дей О. Народні пісні в записах Івана Франка... С. 7.

досліджено, лежить народна «Пісня про шандаря». Збереглися також записи народних пісень з голосу письменника. Відомо, що він й інших заохочував до фольклористичної праці.

Діяльність Франка-фольклориста свого часу висвітлювали у дослідженнях М. Возняк, О. Дей, М. Матвійчук, Т. Руда, О. Вертій, М. Дмитренко, Г. Сокіл, Я. Гарасим, С. Пилипчук та інші вчені. Зокрема, Г. Сокіл досить детально проаналізувала фольклористичну збирацько-дослідницьку діяльність І. Франка⁸. Дослідниця вважає, що, не будучи фольклористом, І. Франко «не був би таким багатограним письменником»⁹. Проте ця тема залишається відкритою, оскільки його фольклористичну діяльність можна висвітлювати з різного погляду, враховуючи різні чинники, жанрову палітру записів, використання у власній творчості фольклорних мотивів, образів, мелодики, лінгвостилістичні засоби.

Варто зазначити, що, подорожуючи Гуцульщиною, поет не тільки цікавився народною творчістю, записував та використовував її, студіював. Як дослідник, він написав цілий ряд статей про народну творчість, які ще 1955 року вийшли окремою книгою¹⁰. Але не раз письменник чисто по-людськи журився долею селян. Під час однієї із таких подорожей 23 липня 1898 року у листі до Осипа Маковея він писав: «Гори трохи зависокі на мої ноги. Черемош гарний, але зовсім безрибний, зате гуцульської нужди пливе по нім багато. Може дайте знати до газет, що сего тижня... дараби зробили загату під Сокільським, около 500 дараб звалило на купу, один гуцул утопився, а одній жінці поломило обі ноги»¹¹.

Власне, народна творчість, серед якої виріс І. Франко, яку вивчав, природно, не могла не відбитися й на його власних творах, в тому числі й

⁸ Сокіл Г. Фольклористична діяльність Івана Франка : організація збирацько-дослідницької роботи. *Українське літературознавство*. 2008. Випуск 70. С. 255-262.

⁹ Сокіл Г. Фольклористична діяльність Івана Франка... С. 256.

¹⁰ Франко І. Вибрані статті про народну творчість. Упор. О. Дей. К. : Вид-во АН УРСР, 1955. 289 с.

¹¹ Кукула С. З фольклорно-етнографічної діяльності І. Я. Франка на Гуцульщині. URL : <http://lib.if.ua/franko/1308837895.html>

поезії. Отже, назвемо спочатку, які основні інтенції з фольклором простежуються у його ліриці.

Називаючи окремі засоби, якими І. Франко апелював до фольклору, не маю на меті назвати їх кількісно багато – радше означити як семантичну групу.

Наприклад, у назві циклу «Веснянки» він звертається до жанрового різновиду календарно-обрядового фольклору й мотивно та за тематикою творів повністю виправдовує цю назву. Окрім мелодики, образності, що характерні народним календарно-обрядовим творам, особливо помітним тут є прийом *ретардації*, який притаманний уже навіть першому твору циклу:

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрозж пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить –
Гримить!¹²

Очікування весняної грози у природі з наростаючою силою змінюється на очікування змін у суспільстві (тут можна говорити й про прийом ретардаційного паралелізму):

Гримить! Тайна дрозж пронимає народи, –
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни,
Ті хмари – плідної будущини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить...
Гримить!¹³

У поезіях І. Франка використано велику кількість *діалектизмів*: бордзо, ходірок (не дорогою, селом, а стежками, «поза городами»), всупір (всупереч), підоймися, дітий (дітей), чутте, вірли (орли), спіжарня, хроби (хробаки), маєвий дощ (травневий), істик, шкапенята, чвірка і багато інших. Іноді, бажаючи

¹² Франко І. Твори в двох томах... С. 35

¹³ Там само.

зберегти народнопісенний тон, автор навіть певним чином використовує стилізацію під діалект.

Також до таких фольклорних лексичних одиниць, які творять неповторний стиль автора, належать численні художні *епітети*, окремі з яких є постійними: слово остре, тиха молитва, буря люта, личенько блідєє, оченька ясні, блискавка ярка, очі сумні, дно студене, уста німі, незгоєні рани, зів'ялі листочки, сині простори, шовкові нитки, лебедине крило, вольний простір, лазурова ріка, кришталеві хвилі, вовнисті хмари, радісний сміх, осамотіле гніздо і т. д.

Непоодинокими у тексті є й народні *звертання* (голубко, голубочко, голубчику, зоре, зіронько, доле), а також *зменшено-пестливі* лексеми (худібка, стебельця, оченька, личенько, дзвіночок, серденько і т. п).

До яскравих народнопоетичних засобів, вживаних поетом також можна віднести *порівняння*: голос, мов дзвіночок; очі, мов криниця; твої очі, як те море та інші. Іноді використовується *порівняльний паралелізм*:

Квіти серед поля
Долом і горов –
Тільки тьма й неволя
П'є народну кров¹⁴.

Надзвичайно широко у своїй поезії І. Франко користується *повними нестягненими формами прикметників*, що в українській мові характерні в основному уже тільки для фольклору (яркії надії, замерлеє кохання), водночас використовує й старослов'янізми (глас та ін.).

На лексичному і разом з тим образно-змістовому рівні у Франкових поезіях часто зустрічаються *міфєми*, як, наприклад, у циклі «Стріли» образ блудних вогнів¹⁵.

Мелодика та *ритміка* народної пісні, народного романсу простежується у поезіях різних збірок, але найбільше – у циклі «Веснянки»:

¹⁴ Франко І. Твори в двох томах... С. 41.

¹⁵ Там само. С. 241.

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, –
Путь життя, темну путь
Проясняють вони¹⁶.

Непоодинокі також мотиви народного романсу, а іноді окремими фразами, порівняннями, нотками – навіть жорстокого романсу, звучать у поезіях збірки «Зів'яле листя», таких як «Раз зійшлися ми випадково...», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...», «Червона калино, чого в лузі гнешся?», «Чого являєшся мені у сні?», «Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!» та інших. Про цю збірку вельми гарно відгукнувся М. Коцюбинський: «У Франка є прекрасна річ – лірична драма “Зів'яле листя”. Се такі легкі ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розумінням душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв»¹⁷. У цих віршах знайдемо складне рецептування і до народних голосінь, і до народної пісні, і згаданого романсу. Саме це призвело до того, що багато із поезій покладені на музику й справді стали піснями. Можна говорити, що у цих віршах позасвідомо поет порушує проблему мистецтва і митця. Подібно як М. Коцюбинський в оповіданні «Цвіт яблуні» оголює душу художника, який, невимовно страждаючи, хоче малювати свою безнадійно хвору дитину і яблуневий цвіт, так І. Франко, переживаючи драму кохання, оголює перед читачем свою душу, зображуючи глибокі переживання та емоції.

Іноді, читаючи ту чи іншу поезію І. Франка, за образами та мелодикою відразу проводиш паралель із тією чи іншою народною піснею, як, скажімо, вірш «Ще щибече у садочку соловій...» породжує асоціації з піснею «Ой у вишневому садочку, там соловейко щибетав». Досить глибоко застосовує автор і народнопоетичну *символіку* (туману, місяця-князя, калини та інших образів). Якщо, зокрема, звернутися до образу калини, то вона дуже споріднено-символічно використовується у багатьох віршах поета, в тому числі й,

¹⁶ Франко І. Твори в двох томах... С. 37.

¹⁷ Коцюбинський М. Твори: в шести томах. Т. IV. К. : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 58-59.

наприклад, у поезії «Червона калино, чого в лузі гнешся?», де калина – народнопісенний образ дівчини, красивої жінки. Підтвердженням тут може бути судження О. Потебні про те, що калина стала символом дівчини за тим самим способом, за яким дівчина названа красною: «Епітети слова *калина* – *ясна, красна, жарка, червона* так рішуче відносять це слово до поняття *вогню*, що немає сумнівів у тому, що воно має спільне походження з *калити, розкаляти*»¹⁸. У згаданій поезії наявний ще й образ дуба, який символізує чоловічу міць, силу та у народних піснях є символом хлопця або чоловіка. Такі засоби не лише наближають саму оповідь до народного стилю – за їх допомогою змальовано народно-естетичний образ героя.

Дослідниця О. Шостак писала про фольклорні джерела поетичного циклу І. Франка «До Бразилії», що розкриває тему еміграції, яка так болісно висвітлена у новелі В. Стефаника «Камінний хрест». Тому окремо на характеристиці цього циклу зупинятися не будемо, тільки зазначимо, що в поезіях на цю тематику простежуються тонкі контамінації з емігрантськими піснями, навіть із голосіннями та думами. На думку згаданої дослідниці, знаходимо у цих творах використано навіть гіперболізовані описи «чужих країв», які можна порівняти із казковим «тридев'ятим царством». О. Шостак пише, що, незважаючи на низку спільних рис, поезії зазначеного циклу «художньо довершені та не є механічним наслідуванням фольклору. І. Франко переосмислює народнопісенний матеріал і розставляє смислові акценти під кутом зору власного бачення проблеми»¹⁹. Отже, цикл «До Бразилії» має фольклорну основу, що впливає на зміст і форму творів. На думку дослідниці, «з емігрантськими піснями поезії І. Франка споріднює спільний мотивний репертуар, система образів, особливості тропіки, ритміки, лексики, трагедійний пафос у поєднанні з іронічними й сатиричними інтонаціями. Проте, – як спостережливо наголошує дослідниця, – цикл “До Бразилії” композиційно

¹⁸ Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Х., 1860. С. 8.

¹⁹ Шостак О. Фольклорні джерела поетичного циклу Івана Франка «До Бразилії». *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство)*. С. 291.

багатший, більш різноманітна і його художня форма. І. Франко не імітує емігрантський фольклор, а надає йому оригінальну інтерпретацію. <...> Протісний зв'язок циклу “До Бразилії” з фольклором свідчить той факт, що на слова поезії “Коли почувеш, як в тиші нічній...” було створено сучасну пісню “Емігранти”, яку виконує Тарас Житинський»²⁰. При цьому авторка згаданої статті посилається на дуже детальні висліди й паралелі, що їх подає у своїх студіях В. Погребенник, який «знаходить спільні риси поезій І. Франка з “Піснею емігрантів прощальною” (записана в селі Сухова у 1898 р. і зберігається в рукописному фонді письменника) та з історичною піснею “А в тім року вісімсотнім дев'ятдесят п'ятім” (записав М. Павлик від лірника Дмитра Рендавця з Луки Великої біля Тернополя у 1898 р.). Зокрема, циклу “До Бразилії” та вказаним фольклорним текстам притаманний трагедійний пафос, відтворення подробиць подорожі за океан, розкриття причин еміграції. Літературознавець характеризує “еміграційний” цикл І. Франка як структурно багатший і мистецьки виразніший, що свідчить про “піднесення фольклорного на новий, артистично вищий рівень”»²¹

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що у поезіях збірки «Мій Ізмарагд» І. Франко «розробляв типові для фольклору того часу теми, іноді використовував пісенну ритміку та інтонацію», про що пише О. Дей і наводить як приклад вірш «Гей, розіллялось ти, руськеє горе...», яка за формальними ознаками нагадує пісню²².

Отож, завершуючи цю статтю, хочеться сказати, що глибока спорідненість на різних рівнях лірики І. Франка із народною поезією вражає. Тому, власне, вдалося тільки накреслити головні вектори дослідження такої спорідненості мовленнєво-стилістичного характеру, укласти своєрідну систему основних засобів та елементів співдії Франкової поезії з народною, які можуть

²⁰ Шостак О. Фольклорні джерела поетичного циклу Івана Франка «До Бразилії»... С. 291.

²¹ Погребенник В. Фольклоризм української поезії : (остання третина XIX – перші десятиліття XX ст.). К. : Юніверс, 2002. 158 с. URL : http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iuf_kul_kniga/50.html.

²² Дей О. Іван Франко і народна творчість. К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. С. 249.

бути поглиблені як у напрямку їх більш детальної класифікації, так і в дослідженні окремих циклів, збірок і навіть конкретних творів.

Література:

1. *Дей О.* Іван Франко і народна творчість. К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. 599 с.
2. *Дей О.* Народні пісні в записах Івана Франка. К. : Музична Україна, 1981. 316 с.
3. *Дмитренко М.* Іван Франко як фольклорист. *Слово і час*. 2006. № 1. С. 51-56.
4. *Коцюбинський М.* Твори: в шести томах. Т. IV. К. : Вид-во АН УРСР, 1962. 407 с.
5. *Кукула С.* З фольклорно-етнографічної діяльності І. Я. Франка на Гуцульщині. URL : <http://lib.if.ua/franko/1308837895.html>
6. *Пилипчук С.* Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 466 с.
7. *Погребенник В.* Фольклоризм української поезії : (остання третина XIX – перші десятиліття XX ст.). К. : Юніверс, 2002. 158 с. URL : http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iuf_kul_kniga/50.html.
8. *Потебня А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. Х., 1860. 155 с.
9. *Скоць А.* Франкова «Пісня і праця» («Анатомія» одного вірша). *Українське літературознавство*. 2008. Випуск 70. С. 153-156.
10. *Сокіл Г.* Фольклористична діяльність Івана Франка : організація збирацько-дослідницької роботи. *Українське літературознавство*. 2008. Випуск 70. С. 255-262.
11. *Франко І.* Вибрані статті про народну творчість. Упор. О. Дей. К. : Вид-во АН УРСР, 1955. 289 с.
12. *Франко І.* Із секретів поетичної творчості. Твори : у 50 т. Т. 31. К. : Наукова думка, 1981. С. 45–119.

13. *Франко І.* Твори в двох томах. Том перший. Поезія. К. : Дніпро, 1981. 534 с.
14. *Франко І.* Южнорусская література. Твори : у 50 т. Т. 41. К. : Наукова думка, 1981. С. 101–161.
15. *Шостак О.* Фольклорні джерела поетичного циклу Івана Франка «До Бразилії». *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство)*. С. 286–292.

Abstract. Ivan Franko is one of those luminaries whose significance to the Ukrainian culture is everlasting. His work in various areas of noetic national heritage is so influential and versatile that it has still not been fully comprehended or studied.

This paper enunciates the literary devices that establish the affinity of I. Franko's poetry with folk oral literature which he knew very well, studied and could not avoid using its elements in his own works.

Keywords: I. Franko's works, lyric poetry, folklorism, literary devices.